

Noves
reflexions
sobre
Rhode.
**La colònia grega
al golf de Roses**

La Ciutadella de Roses i la memòria col·lectiva

Es tracta d'un article publicat al diari "El Punt" del diumenge 14 de setembre de 1997, plana 4, columna de Robert Carmona sobre un projecte de l'Ajuntament de Roses a Punta Falconera. Al final de la columna, un apartat, "Els precedents", referent a la Ciutadella, on s'al·ludeix de manera inexacta, el procés sofert per aquest recinte històric i arqueològic, afirmant que l'Ajuntament va salvar la Ciutadella de l'espe-

culació urbanística. Igual que en altres ocasions i circumstàncies diverses, la memòria col·lectiva ha fallat ja que l'afirmació referida no és certa, al contrari, car tots els consistoris roins, des que no afectés el reducte porticat l'any 1915 van considerar necessari l'enderrocament i la consegüent urbanització del solar resultant. Hem d'exemptuar, però, els consistoris actuals que davant l'evidència de la importància històrica del recinte i dels seus jaciments arqueològics, no han tingut altra alternativa que acceptar la realitat.

Actualment es compleixen 36 anys que la Ciutadella fou

rescatada de l'afany urbanístic i ens cal fer un xic d'història per tal que es tingui una noció clara i fidedigne del procés que va seguir l'afer.

El 12 de gener de 1915 es promulgà una llei sobre reductes fortificats els quals, un cop no hi hagués militars, passarien als municipis corresponents. En el nostre cas, la Ciutadella revertia al seu ajuntament d'acord amb unes condicions o normes per a les quals els terrenys resultants de l'enderroc de les muralles haurien de ser urbanitzades, segons un projecte de pla parcial, les parcel·les originades del qual serien posades a licitació, restant a

part els espais corresponents a vials que serien de competència municipal.

L'Ajuntament, però tindria l'obligació d'enderrocar les muralles i restes constructives de l'interior del recinte i deixar el solar exempt.

Després d'haver estat redactats diversos projectes sotmesos a concurs i aprovat el que va reunir millors condicions, es plantejà la necessitat prèvia de l'enderroc de totes les construccions que l'Ajuntament havia de realitzar.

El consistori, que atorgà el contracte d'urbanització al concessionari Mas Yebra, proposà a aquest que l'import corresponent a vials i places li revertís directament per tal que pogués procedir a l'enderroc previ a la urbanització. Així s'acordà.

Mas Yebra inicia els treballs en el sector de muralla del sud-est deixant una superfície necessària per a tres o quatre petits solars que posteriorment foren edificats. A partir d'aquest moment els treballs

es paralitzaren fins que ja passat un temps, Mas Yebra fundà una societat amb diversos accionistes.

Tornant enrere, el mateix any 1915 tenint ja noció de la possible existència d'un jaciment arqueològic dins el recinte de la Ciutadella, alguns aficionats locals entre els quals hi havia els senyors Rahola i Sabater –aquest, alcalde de la vila en aquells moments – instaren a l'arquitecte Puig i Cadafalch, cap de la Junta de Museus de Barcelona, que es realitzessin exploracions dins la Ciutadella on s'havien recollit monedes i altres elements arqueològics antics que podien relacionar-se amb la colònia grega, llavors ja molt discutida. Puig i Cadafalch envià el professor Pere Bosch Gimpera per determinar les possibilitats reals de l'existència del jaciment suposat, en aquells terrenys. Bosch i Puig Cadafalch –aquest, cap també de les excavacions d'Empúries des de l'any 1908 –enviaren a Roses l'any 1916,

el director dels treballs d'excavacions en aquella antiga ciutat, Emili Gandia, que realitzà, per mitjà de l'encarregat dels mateixos, Joan Baptista Escrivà (Batista), tres cales de projecció que donaren resultats poc satisfactoris. Novament pressionats pel senyor Sabater, la Junta de Museus de Barcelona envià, l'any següent (1917), al director dels museus d'aquella ciutat, Joaquim Folch i Torres, el qual realitzà vuit cales amb resultats semblants als anteriors.

Un altre aficionat local, Ferran Cufí, fou un element clau per a la continuïtat dels treballs cars ell havia assistit a la realització de les projeccions. Entre els anys 1934 i 1936, Cufí realitzà amb l'ajut d'altres interessats locals, diverses cales amb resultats que es podien considerar més importants. Aquests treballs de Cufí prosseguiren l'any 1938 amb la intervenció del signant d'aquestes ratlles, llavors conservador del Museu Arqueològic de Girona, que

ja havia revisat els materials obtinguts anteriorment per Cufí. Amb aquest, realitzàrem 4 cales que significaren l'existència irrefutable de les restes de la colònia grega dins del perímetre de la Ciutadella.

A partir de l'any 1945 s'iniciaren els treballs oficials amb alts i baixos, que no es paralitzarien, fins a l'actualitat. Aquests treballs incidiren, durant els anys 60, amb la febre turística i la persistent pressió per urbanitzar la Ciutadella. Llavors passaren moments de frustració davant la insistència dels concessionaris del pla parcial.

L'Ajuntament de Roses no va tenir mai una consciència que s'havia de respectar la Ciutadella tant com a monument històric com pels seus jaciments arqueològics. Pocs son, actualment, els que saben el que s'hagué de lluitar per canviar el concepte d'uns terrenys urbanitzats, amb carrers i places, per un altre convertit en un parc amb elements de caràcter històric, arqueològic i monumental de

gran importància amb els seus museus i edificis de caire cultural, zones excavades corresponents a les restes de la colònia grega, i la vila d'època hel·lenística i romana, etc.

Cal recordar que l'Ajuntament de Roses, per la seva condició de part interessada, fou sempre partidari de la urbanització tot i que alguns dels alcaldes dels anys 40 i 50 donaren suport temporal als treballs arqueològics, en arribar als anys 60, amb l'increment del turisme i de la febre d'urbanitzar, els alcaldes d'aquest període foren rebecs i negatius en relació a la realització d'aquests treballs.

Afortunadament, però, les coses van canviar en promoure i ésser declarat el conjunt de la Ciutadella i els terrenys subjacents, "Conjunt Històric i Monumental" amb data 22 de febrer de 1961 i, alhora, davant l'evidència propiciada pels estralls ocasionats per les màquines excavadores del concessionari en uns importants estrats hel·lenístics i

romans durant el setembre del mateix any. Aquestes circumstàncies foren, en conjunt, la fi de l'afany d'urbanitzar.

Amb els recursos presentats – i perduts – pels que encara tenien la dèria d'urbanitzar abans que l'Ajuntament adquirís tots la dreta sobre la Ciutadella, com també després quan algun alcalde volia convertir els terrenys en un complex d'edificis de gestió local, de congressos, edificis municipals i d'esbarjo, etc. Ignorant o no donar-li la importància històrica i arqueològica del conjunt del recinte, podia semblar ja tot perdut, però gràcies a l'Ajuntament d'aquests últims anys i actual, que s'ha adoptat la iniciativa de salvar els valors històrics de la Ciutadella, amb la qual cosa, aquest conjunt de caràcter cultural serà conegut en els àmbits científics d'arreu.

És cert que a voltes la memòria falla – fins i tot la col·lectiva – i cal fer un esforç considerable per recordar dades i fets que en el transcurs del

temps es van diluint i perdent fins arribar a l'oblit total especialment en les noves generacions que no els han viscut. Per això, cal insistir publicant les dades bibliogràfiques arraconades i oblidades que sols nosaltres, els vells, recordem.

F.R. Juliol de 1998

NOTA:

L'Associació Arqueològica de Girona declina tota la responsabilitat respecte de les opinions i afirmacions expressades en aquest treball de les quals se'ns fa únic responsable l'autor.

Per a més informació sobre el tema, vegeu: Revista de Girona número 31, 2ª edició, 2n trimestre de 1965.

Finalment: En el preàmbul d'aquestes "Històries incertes" ja ens referíem a la despreocupació amb què alguns autors publiquen treballs mancats del rigor necessari especialment en qüestions relacionades amb temes de caire històric o amb fets passats, algun d'ells relativament recents.

La nostra intenció no ha estat altra que cridar l'atenció dels autors novells que podrien incórrer en aquests defectes sobre casos que posteriorment poden ser qüestionats o rebutjats.

Tot i que els exemples inclosos en aquest treball son limitats, però suficients per posar en evidència la realitat del tema, hem preferit deixar de banda altres casos no tant explícits que haurien allargat innecessàriament el treball.

Francesc Riuró i Llapart
(Febrer 1999)

NOVES REFLEXIONS SOBRE RHODE, LA COLÒNIA GREGA DEL GOLF DE ROSES

S'ha tractat llargament el tema de la colònia ròdia de Roses amb publicacions exclusives, articles en revistes especialitzades i treballs varis que demostren la realitat de l'existència de la colònia dins el perímetre de la Ciutadella d'aquesta ciutat del nord del golf al qual li dóna el nom.

S'ha parlat en les publicacions dels treballs inicials, de projeccions que causaren decepció als aficionats i tècnics de l'època (1915-1916) i de la continuació per part d'altres aficionats (1934-1936-1938), que suposaren ja l'evidència de l'existència de la colònia grega en aquest lloc.

S'ha especulat també en diverses ocasions sobre la veracitat de l'origen rodi, del jaciment relacionant-lo amb Emporion, d'origen massaliota, d'ètnica jònica, però hem de tenir en compte les referències dels autors clàssics, Estrabó, Efor, Pseudo Skymnos, etc. que precisen l'hegemonia marítima dels rodís – dori – entre els segles IX i VIII a. de C. I les seves navegacions que arribaren al nord – oest de la Mediterrània i més enllà segons algunes referències toponímiques, i la cita de la fundació de Rhode.

Aquesta fundació que, com hem vist, ha estat confirmada per les excavacions arqueològiques, es relaciona amb les d'altres establiments de l'estuari del Ròdan i del litoral provençal, germanes de Rhode, establiments que persistiren al llarg dels anys fins la pèrdua de l'hegemonia suplantada pels focues – d'ètnica jònica – amb la fundació de Massalia als voltants del 600 a. C. És molt probable que un cop Massalia desenvolupés la seva important activitat comercial, els petits establiments germans de la nostra Rhode – més allunyada que aquests de Marsella i amb activitat comercial que abraçaven sectors de població d'aquests establiments, possiblement la menys afavorida, davant de la nova situació, determinés emigrar a altres indrets amb gent de la mateixa ètnia i amb més possibilitats de desenvolupament, un d'ells, la nostra Rhode. Això es produiria entre l'any 560 i el 500 a. C. quan, en veure l'expansió dels rodís, la que seria, després, la seva veïna Emporion, la filla de Massalia, iniciava la seva existència, possiblement en contrapartida. Amb els canvis d'hegemonia i pèrdues de colònies importants, els pobles del primer mil·lenni abans de Crist. Hagueren de sofrir desplaçaments de població com en el cas esmentat i el que visqueren Massalia i Emporion acollint immigrants procedents de la seva metròpolis, Focea, ocupada pels perses cap el 546 a. C. i de la important factoria de Còrsega, Alàlia, ocupada per púnics i etruscs el 535 a. C.

La moneda: Les dracmes i el numerari de coure.

L'evolució favorable de Rhode es manifesta en les emissions monetàries, les primeres de les quals, les dracmes, encunyades anteriorment a les emporitanes, foren utilitzades en les activitats comercials en la seva regió o territori tradicional del nord – sud de la Galia – els comerciants de la qual encunyaren diverses imitacions de la dracma rodenc que demostren la importància de les transaccions.

No solament Rhode posà en circulació les dracmes per a les seves activitats comercials foranes, ja que també posà en circulació un numerari de coure – o bronze – amb divisors, pel comerç local, numerari que ha aparegut en les excavacions del nomenat Barri Hel·lenístic relativament abundants.

Aquí hauríem de ventilar la discutible teoria de la posterior dependència de Rhode de Massàlia i Emporion car la profusió de coure amb el símbol tradicional – la rosa – que manifesta clarament el seu origen, corrobora la seva independència i expressa, explícitament, la pròpia identitat ja expressada també, en les dracmes.

No s'ha especificat clarament en els treballs publicats, si la realització del monetari s'efectuà en la pròpia localitat o bé en el lloc d'origen dels tipus i qualitat de la moneda. Essent la dracma de Rhode la primera moneda d'aquest mòdul posada en circulació – excepte del petit numerari de l'Hansa de diferent procedència – cal preguntar-

nos on foren encunyades aquestes dracmes que en els treballs publicats sembla que es considerin encunyades en els propis llocs corresponents.

Els establiments costaners que desenvolupaven solament activitats artesanes relacionades específicament amb la pesca i els seus derivats, -salons, peix de pal, arengada, marisqueria, etc. – activitats conservades a través dels anys com es demostra a les excavacions i que es relaciona amb la comercialització dels productes – no estarien capacitats, indubtablement, per exercir oficis com el d'encunyació de moneda que requereix una especialització, coneixements tècnics i artístics, tractament de metalls i els seus aliatges, preparar i esculpir els cospells, etc. Davant d'aquestes circumstàncies, hem de suposar que Rhode encarregaria les encunyacions als tallers especialitzats de Siracusa, la seva germana gran, amb la qual, més o menys, sempre hi va tenir contactes com ho demostra la troballa de dracmes de Rhode a Tortosa, lloc de recalada en els seus viatges via Ibissa.

La qualitat i la perfecció de les dracmes de Rhode, – millor que les posteriors d'Emporion, – els anversos amb el bus d'Aretusa – o de Persèfone – molt properes als tipus d'Evainetos, que es desenvolupa entre les darreries del segle V i la primera meitat del IV – ens demostra la procedència de les encunyacions realitzades entre l'any 380 i el 370 a. de C. a Siracusa imitant el magnífic monetari siracusà.

No hem d'oblidar, però que les transaccions anteriors a la circulació de les dracmes pròpies, Rhode

havia emprat – i emprava encara – un numerari de procedència i seques diverses com resta demostrat pel tresor de gran quantitat de monedes anteriors a les dracmes, de la troballa de l'any 1850 a la mateixa Roses juntes al camí de Cadaqués i prop de l'escorxador.

El mateix es produiria a Emporion abans de la difusió de les dracmes utilitzant monedes de petit mòdul de diferent procedència (Hansa). Pel que es refereix a les dracmes emporitanes, aprofitant l'èxit de les de Rhode i seguint el mateix procediment, encarregaria als tallers de Siracusa, un seguit d'emissions que no serien limitades com les de Rhode sinó que a partir de l'any 310 fins probablement a l'any 250 – període de les diferents produccions – llença a la circulació tres tipus de moneda: anversos amb Aretusa i Persèfone i reversos amb el cavall quiescent; després, el pegàs i el pegàs crysaor segons el procés cronològic d'emissió.

Crec que cal insistir en el que hem dit. Si comparem la perfecció de les emissions de dracmes de Rhode i d'Emporion amb els tipus de moneda encunyada a Siracusa, no és possible dubtar de la seva procedència. Els suposats autors de les encunyacions atribuïdes a aquestes colònies haurien d'ésser, igualment que els de Siracusa, uns perfectes coneixedors de l'art i de la complexa tècnica monetària. La qualitat i la destresa d'execució d'aquestes monedes demostra una llarga experiència que no la pot tenir tothom.

L'emplaçament de Rhode

No s'ha plantejat mai quin seria l'espai i la superfície ocupada per Rhode en els seus diferents períodes d'existència anterior a la construcció de la Ciutadella. Quina configuració tindria el terreny abans d'aquest fet? És molt difícil poder imaginar aquest supòsit i caldrà fer un esforç per aproximar-nos-hi.

La construcció de la Ciutadella a partir de l'any 1543, suposà la transformació total d'aquest sector. L'estratègia dels tècnics en la construcció de la fortalesa i l'ordenació de l'espai circumdant, radicava en tenir, des dels llocs d'observació, una visió total en un terreny el més dilatat possible. Això obligà a efectuar uns importants moviments de terres que transformaren totalment el sector. Aquest, que a causa de la proximitat del mar tindria les seves zones d'aiguamolls, els seus monticles modulats per les avingudes torrencials de rieres de curt recorregut, amb ondulacions que les separarien, tot plegat configurat al llarg dels anys, Si no hagués existit la Ciutadella amb els seus baluards i glacis, tindríem una aproximació de com era aquesta zona baixa del nord del golf de Roses a mitjans i després del primer mil·lenni abans de Crist.

Una idea parcial la podríem tenir en el sector on existeixen les restes de l'església de Santa Maria – que possiblement l'hagueren de conservar al seu lloc obligats per l'opinió i pressió del poble – situada justament a tocar el límit nord de la for-

talesa. Aquestes construccions de l'església del segle XI i l'abadia s'aixecaren en un turó en el qual sembla que existien les restes més antigues conegudes de la colònia grega per les troballes efectuades. Aquest promontori i el seu entorn, escapçats en la seva major part possiblement, pels murs de la Ciutadella, el fossat o vall i el glacis, ens demostra la desfiguració que sofriria el sector en construir la fortalesa.

El port o lloc d'ancoratge.

La badia de Roses ha estat sempre un lloc de refugi d'embarcacions en èpoques de mal temps, però en el cas d'una població estable i de moviment constant de vaixells, era necessari un lloc de refugi permanent. No coneixíem exactament quin seria l'indret adequat i abrigat que tingués aquestes característiques que probablement variaria de lloc o posició amb el temps i els canvis de front de la costa.

Existeixen indicis de possibles espais d'ancoratge, un dels quals correspondria al període inicial de la colònia. Podria tractar-se d'un derelict o vaixell naufragat les restes del qual aparegueren junt a l'indret corresponent avui al Barri Hel·lenístic, a l'interior de la Ciutadella on a partir dels anys inicials de la guerra civil (1936-1938) fins cap als anys 1950 – 1960, l'Ajuntament de Roses havia concedit un nombre determinat de parcel·les a famílies de la vila per destinar-les a hortes davant l'escassetat de productes alimentaris. Els "hortolans" hagueren d'obrir alguns

pous per poder regar quan el temps assedegava. Ja era coneguda d'anys l'existència d'una capa freàtica important en el sector. En un dels pous i a uns 3 metres de fondària i en sentit horitzontal, aparegueren considerables restes de fusta d'uns 20 – 30 centímetres de grossor de secció. Això fou observat en iniciar-se les excavacions arqueològiques oficials dels anys 1945 – 1947 i els fragments foren dipositats en un magatzem de l'Ajuntament.

Aquestes restes importants de fusta ja molt deteriorada, podrien correspondre a un delict el qual – o part del qual – hagués estat arrossegat fins aquest lloc en temps de temporals de mar. Es tracta, solament, d'una possibilitat ja que les restes podrien correspondre, també, a algun tronc d'arbre portat per les aigües. Aquest cas, però sembla indicar-nos on probablement, arribarien les aigües en temps de temporals de llevant o bé l'existència d'una rada adequada on establir el port, cas aquest, que considerem molt probable. Estic d'acord amb el Sr. Nieto – a "El edificio "A" de la Ciutadella de Rosas" – que defensa l'existència del port de Rhode en aquest lloc després de moltes observacions sobre el terreny i de les dades arqueològiques obtingudes, amb la diferència que les seves dades corresponen al segle III a. de C., ubicant-lo a l'est del Barri Hel·lenista i la dada de la troballa de les restes de fusta en un pou de les hortes, podrien correspondre al període VIII – V a. de C. ja que les restes estaven localitzades més a ponent i la rada seria, probablement, més extensa.

En acabar:

Són tantes les incògnites i els misteris que envolten el problema de la colònia grega de Rhode provocats per la construcció de la Ciutadella, amb el desgavell que això provocà en tot l'entorn, que ha estat fins avui – i ho serà en el futur – una il·lusió l'intent d'esbrinar aquesta qüestió relacionada amb els primers temps de la colònia.

És clar que a partir del segle III a. de C. el problema s'ha anat aclarint, però això no ho és tot. Les troballes corresponents al període prehistòric i els fragments ceràmica del segle V i entorn, elements solts i dispersos, no són suficients per aclarir el gran període entre la prehistòria i el segle III a. de C.

No solament Rhode ha petit els desgavells provocats pel pas del temps car sols cal veure el que ha passat a Marsella i a totes les petites colònies de la Mediterrània nord-occidental per a donar-nos compte de la seva situació. Solament una de les més occidentals, Emporion i encara solament en part, la Neapolis, ha arribat a l'actualitat després d'haver-se conservat sense intervencions urbanístiques medievals i modernes excepte la part més primitiva, la Paleopolis que també ha sofert l'evolució del pas del temps.

Francesc Riuró (Febrer 1999)

Bibliografia

Amorós, J., *Les dracmes emporitanes*, Barcelona 1933

Amorós, J., *Les monedes emporitanes anteriors a les dracmes*, Barcelona 1934

Maluquer de Motes, J., *La ciudad más antigua de Cataluña*, a *Rev. de Girona*, núm. 31, 2ª edició, 1965, Pl. 17 a 22.

Maluquer de Motes, J., *Monedas de cobre de Rhode (Rosas, Girona)*, a *Pyrenae*, núm. 2, Barcelona 1966, pl. 65 a 75.

Nieto Prieto, X., *El edificio "A" de la Ciudadela de Rosas (La Terra Sigilata Africana)* al núm. 14 de la seria *Monogràfica del Centre d'investigacions Arqueològiques de Girona*.

Riuró, F., *Rhode i la colonització grega a la Mediterrània Nord – Occidental*, a *Quaderns de l'Associació Arqueològica de Girona*, núm. 7 (1992), pl. 19 a 38.

NOTA:

Estant aquest treball a la impremta, he llegit un article publicat a la Revista de Girona, núm. 193, març-abril de 1999, planes 46 a 48 titulat "*El jaciment de la Ciutadella de Roses. Una valoració global*", a causa de la senyora Anna Ma Puig Griessenberger.

Les afirmacions categòriques contingudes en el treball de la senyora Puig, m'han produït una gran sorpresa, especialment la que es refereix a l'origen de Rhode atribuint-lo a Massalia, com, també, la referent al jaciment no es va conèixer fins a partir del període respectiu als anys 80, la qual cosa considero una niciesa car el jaciment de la colònia era conegut indubtablement, ja des de l'any 1938.

Pregunto a l'autora del treball, si Rhode és d'origen massaliota, perquè és Rhode? I no compta l'afirmació tàcita des les monedes, de l'origen rodi del poble que les féu encunyar? L'autora sembla no conèixer, a part de la bibliografia que utilitza, una part important corresponent a Rhode de la del professor Joan Maluquer de Motes.

Per altra banda, és evident que donada l'hegemonia focea, Rhode hagués d'entrar forçosament, al cercle del comerç massaliota i després, de l'emporità, igual com Emporion hagué d'arrimar-se a Siracussa per a portar a terme les encunyacions de les seves monedes. No coneix l'autora del treball la bibliografia del numismàtic Josep Amorós?

F. Riuró, juny de 1999

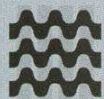

Oberta a la cultura

"la Caixa"

CAIXA D'ESTALVIS I PENSIONS
DE BARCELONA

Patronat Francesc Eiximenis
Organisme Autònom Local

Centres integrats: Institut d'Estudis Gironins, Institut d'Estudis Empordanesos, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, Amics de Besalú i el seu Comtat, Associació Arqueològica de Girona, Institut d'Estudis Ceretans, Centre d'Estudis del Ripollès, Institut d'Estudis del Baix Empordà, Centre d'Estudis Selvatans, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona.

Impulsar la recerca local i contribuir a l'estudi i difusió del patrimoni cultural i natural de les comarques gironines és la nostra missió

Patronat Francesc Eiximenis
Organisme Autònom Local

Seu corporativa:

Pujada de Sant Martí, 5
Tel. 972 20 57 00 - Fax 972 20 80 88
17004 GIRONA